Соколёнок

Лашын

3/2021
МАЙ – ИЮНЬ

0+

БАЛАЛАР УЬШИН ЭКИ АЙДА БИР КЕРЕ ШЫГАТАГАН РЕСПУБЛИКАЛЫК ЖУРНАЛЫ

РОССИЯДЫНЪ ПУШКИНЛИК КУЬНИ ДАГЫСТАНДА

А.С. Пушкин тувганлы 222 йыл

Куруптурсын ОРАЗБАЕВ

Завклы ай

Нурын яйып авага,
Куват берип дуныяга,
Хош келдинъ сен, коьркем Май,
Ян яйнаткан язлык ай!

Саркып алав пусларынъ,
Сарнап сансыз кусларынъ,
Даьрейленип шоьллерининъ,
Сылувлана ерлерининъ!

Сен келди деп кувнаган,
Халк коьнъили юбанган,
Каьлемперли каьдир ай,
Дерт таркаткан, коьзел Май!

Ян-янувар тирилткен,
Оьрисинъ мал семирткен,
Толасына сенсинъ бай,
Гуьл шешекей сылув ай!

Буркысыйды ийисинъ,
Сав халкыма сыйлысынъ,
Сайлам коьркинъ эпсиз кенъ,
Келмес сага бири тенъ,

Халкка уллы байрамсынъ,
Душпанларга ойрансынъ,
Яша мынълап, яслык ай,
Ал байраклы, язлык Май!

Ийгилиги оьмирлерге сакланар

Джалалдин Магомед улы Шихмурзаев... Оьмири бек кыска болган, ама онынъ эткен иси, халкы уьшин эткен ийгилиги оьмирлерге етердей. Менимше, ногай халкы онынъ атын ийги ягыннан айтып турмага керек. Мен билип, Джалалдин Магомед улындай болып, оьзининъ кыска болган оьмирин халкы уьшин кыйнаган, савлайын багыслаган аьдемди айтып болмайман... Кыйналды. Нешеси бир йыллар каты кепте авырса да, я язувшылык, я аьлимлик аьрекетин бир куьн де токтатпады. Кайтарам, баслаган исин сонъына еткермеге ымтылды, буьгуьн-танъла баспадан оьзининъ ислери, илмилик куллыклары арасында аявлап суьйген «Фразеологиялык соьзлигин» шыгувды саклап турды. Ол да ашувга, автор дуныядан тайганнан сонъ, шыкты...

Джалалдин Магомед улы халкымыз арасында язувшы, шаьйир эм аьлим йосыкта белгили аьдем болып калады. Ога шайытлама онынъ кол астыннан шыккан проза эм поэзия китаплери, онынъ онлаган эм онлаган туьрли темаларга язылган макалалары, илмилик куллыклары, аьли де уьйилип яткан колязбалары...

Адабиат темага багысланган Эдиге йыры акында, белгили аьлимимиз, ярыкландырувшы эм шаьйирлеримиз Абдулхамид Джанибеков, Муса Курманалиев, Гамзат Аджигельдиев эм баскалары акындагы макалалары аьлимнинъ ана адабиатын, бай ана фольклорын калай терен билгенин ашыкландырадылар. Олардынъ аьр бириси окувшыга да, студентке де, окытувшыга да кызыклы материал.

Джаладин Магомед улы Шихмурзаев 1936-ншы йыл 1 май куьнинде Республикамыздынъ Ногай районынынъ Кумлы авылында ярлы малшы аьелинде тувган. Авылында етинши классты битирип, Кызлар каладагы педучилищесин, сонъ болса Карачаевск каласында пединститутын битирген. Авыл мектебинде, комсомолдынъ Ногай район комитетинде куллык эткен. Аьне оннан сонъ Махачкаладагы тил, адабиат институтында очно аспиратурада окыган, оны битип, кандидаты болган эм сол ок институтында илми куллыкшы болып ислеп калган.

Джалалдин Магомед улы ногай тилинде шыгатаган баьри газеталар, журналлар ман аьр заман ийги байланыс туткан эм олар бетинде оьз материалларын баспалап та турган.

Мен оьзим де Джалалдин Магомед улы ман узак йыллар таныс болып турганыма сав оьмирим разы болып тураякпан эм оьктемсиекпен.

Сосы куьнлерге дейим Джалалдин Магомед улы Шихмурзаев яшаган болса, оьзининъ тувганлы 85 йыллыгын да белгилемеге амаллы болаяк эди. Алла-тала оны замансыз бизден алды да кетти...

А.Култаев,
Дагыстаннынъ язувшылар
Союзынынъ секретари.

Джалалдин ШИХМУРЗАЕВ

Керекликке табылып

Керекликке табылып,
Толкынласып турсам экен.
Ярык берип Элиме,
Куьн коьзиндей тувсам экен.

Анъкыганда шоьлиме
Булак болып аксам экен,
Куватлы аз халкыма
Йибектен йол соксам экен.

Шал басланып Карлытавдай
Оьмириме катсам экен.
Ахырысы бир куьнде
Ката койса каркырам,

Куьнибурын бу куьнде
Тенъ-досларым шакырам:
Йылда бир куьн эс этип,
Сиз келгейсиз коьрерге,

Гуьллер салып тоьримнен,
Соьйлегейсиз оьли мен.
«Сизге койдым юрегим –
Деп айтарман мен коьрден. –
Сырын билген кувансын,
Юлдыздай янсын оьрден».

****

Явды Элден уьркиткен,
Эки суьйим беркиткен,
Айтты йырда шеккенин,
Ногай халкы коьп каза.

Эл ишинде Казтувган,
Муьсеке мен Досманбет,
Аьжимолла, Баймырза.
Куйыдан сув ишкенлер,
Мал тойдырып урыкка.
Шыга койса куьн коьзи,
Суьйингенлер ярыкка.
Йыравларым йыр шашкан...
Наданлыкты шет кувып,
Явларына йол бувып,
Йырында коьнъил ашкан.

***

Не акында, тенъ-дослар,
Айттыргынъыз келеди?
Мага аваз косаяк
Ети берне, шек эди.
Айтайым, янлар, айтайым,
Узактан эм якыннан,
Ат уьйретип нар еккен
Ата юртым акыннан.
Куьткен бирлик Кубувыл,
Коьртен шешкен сынавлар.
Юрт ишинде аз тувыл
Даны шыккан йыравлар.
Йыры сувлай тоьгилген,
Казлары сувды юзген,
Сыбыра ман Шал-Кийиз
Эстиликке бегилген.
Кыпшак шоьлде сол заман
Кенъ яйылган абыры.
Оьлен битип уьстине,
Топырак болган кабыры.
Сокпакларын йол эткен
Фахрутдин мен Сыдыкбай,
Ногай халкка коьз ашып,
Йырлап турган эш ялкпай.
Йырлар язып эм йырлап.

Ана, ана!..

Эй, йигитлер!
Бизди тавып, увыз берген,
Дуныяга йол коьрсеткен ким эди?
– Ана, ана!

Эй, йигитлер!
Давда юрген, кажымаган,
Кол аяксыз эрин коьмген ким эди?
– Ана, ана!..

Эй, йигитлер!
Бу дуныяда энъ де
Сыйлы эм аявлы аьдем ким эди?
– Ана, ана!..

Сергей АКСАКОВ

Буз козгалувы

(хабар)

Бизим уьйдинъ ягасыннан Ак йылга коьринетаган эди. Эм онынъ бузы козгалувын шыдамсызлык пан куьтетаган эдим. Ызында, коьптен куьткен сол куьн эм сол саьат етти. Евсеич меним бала уьйиме ювырып келип суьйинип: «Ак йылга козгалды» – деди. Бир такыйкадынъ ишинде мен йылы кийинип, босагага шыгып, уьйкен-уьйкен коьк, куьнъгирт, бир-бирде сары бузлардынъ йылга бойлап акканын карап турдым. Йылга уьстиндеги йол энди алыста агып бараятыр эди, эм бир наьсипсиз кара сыйыр, сол буз уьстиндеги йол ман коркканнан саьспеклеп, бир ягадан экинши ягага карап ювырды. Меним янымда турган хатынлар эм кызлар сыйырдынъ кыйналып ювырысына карап, янлары авырып кышкыра эди.

Онынъ оькируьви мага да эситилди, эм меним де ога бек аявым келди. Тик тас тавдынъ аргы ягына йылга бурылатаган эди, эм сонынъ артында йол эм онынъ уьстинде ювырып юретаган сыйыр да коьзден йогалды. Бирден сувдынъ уьстинде эки ийт коьринди. Ама олардынъ адалап каргувлары аятув тувыл да, меним тоьгерегимдеги халкты куьлдиретаган эди.

Бир саьатлерден сонъ мен янъы, аьлиге дейим коьрмеген аьжейип коьрдим: буз ярылып, айырым кесеклерге сынады, олардынъ арасыннан сув шапшыйды, олар бир–бирине урынып, уьйкенлери кишкейлерине ватылып йылгага батып басладылар. Аямаган шав-шув, бир-бирде сыгырдавга яде алыстагы куьрсилдевге усаган сеслер бизге эситиледилер. Кулакларымыз да шав-шувга толып каладылар.

Сол уьйкен тамашады мен узак заман карап турдым, сонъ уьйге кайтып, коьргенимде баьрин де анама айтып алдым.

Сол куьннен алып мен аьр куьнде де шыгып Ак йылгады терген турувшы болдым. Эм сол мага бек ярап баслады демеге боламан...

Аьне соьйтип болады бизим ерлерде буздынъ бир аьлемет козгалувы.

Коьширген С.Култаева.

Янъы китап

Шалшы, агай, яндырлатып домбыранъ!

Эне соьйтип, колына тептер мен каьлем алып, коьп йыллар узагында Эдиге авылдынъ юртшы ясы Алибек Капланов авызлама халк яратувшылыгын йыйнап баслаган. Оны саарлы эртегилер, терен маьнели такпаклар, бурынгы йырлар, сарынлар бек даьврендиретаган болган. Оьзининъ окытувшы куллыгы ман, уьй куллыгы ман бирге Алибек Капланов яратувшылыкка да заман тавып яшаган. Сосы сайлаган йолы ога дайым да куьш, яшав ман кызыксынув беретаган болган. Ол Дагыстан оькимет педуниверситетининъ шет эллер бойынша боьлигинде окыган, кырк йыл узагында тувган авылында окытувшы болып ислеген. Алибек Каплановтынъ «Шобытлыдынъ ягасында», «Шобытлыдынъ анъы» деген йыйынтыклары дуныя коьргенлер.

Мине колымызда «Элим куьрлеп йырлайды» деген янъы йыйынтык, ол 2020 йылдынъ ызында Дагыстан китап баспасында дуныя коьрди. Автор бу китапке туьрли жанрлы ятлавларын киргисткен, олардынъ аьр бирисининъ акында оьз ойымды айтпага суьемен.

Биринши кесекке кирген ятлавлар коьнъилди коьтерип, шаьйирдинъ толкынлы юрегининъ сазларын алдымызга тоьгип салады. «Ордамызды айтайык» деген ятлавда автор домбыра шалган агайга карап, халкынынъ кайгылы таьрийхин аьрув билип, ян тамырлары сызлап берген соравлары шынты юртшы экенине ыспатлык болады.

«Ак Эдилге, армандагы Яйыкка шоьрелеген сазынъ етип сарнасын», «Суьйимбийке-абамызда токтайык», «Шугыллаган Ордамызды айтайык», «Азав сувды тизди туьрип оьтейик», «Нурсолтаннынъ колын алып шыгайык» деген сыдыраларында ата бабаларымыздынъ уллы халк болганын коьрсетеди. Солай

ок «Эдиге мырзадынъ касында», «Ханбийке Нурсолтан», «Сарайшык» деген таьрийх бетлерине багысланып язылган ятлавлары автордынъ окыган аьдемди тыныш калдырмайды.

Кайсы туьрли темага язса да, шаьйирдинъ бир мырады сол: ятлавларды бириктиреди тувган тилге, таьрийхке, халкка суьйим, яшаган ердинъ аьдемлерин сыйлав, оьрметлев.

Айырым орынды тутады йыйынтыкта «Дертлерди йырлап шешейик» деген боьлик. Оны актарып, иштелигине коьмилгенде, биз кишкей авылдынъ уьйкен оьнерли аьдемлерининъ авызларыннан язылып алынган йырлардынъ иштелигине, яшавга багысланган сарынлардынъ терен маьнесине эм тил байлыгына тамаша этемиз. Эдиге-меним тувган авылым болганга, бу язувлар мага боьтен де исси тиедилер. Коьз алдыма авылдасларым Рамберди Елгишиев эм онынъ аьели келеди, арамызда бир де капы байланмай, ас-сув ман боьлисип яшаганмыз. Рамберди Елгишиевке биз Рамев-ездей деп айтатаган эдик, неге десе онынъ ян косагы Енсылув абайга тетемиз: «Меним кызым!» – деп бавырлайтаган эди. Рамберди Елгишиев «Дав майданда» деген йыры ман, сарынлары ман боьлисип кеткенине бу куьнлерде бек суьйинемен.

Алибек Капланов йыйынтыгында 120-ншы бетте эскеретаган инсанлар баьриси де ушын дуныяда тыншаядылар, а олардынъ язганлары китапте юзйыллап яшаягына шек йок. «Аьдем оьзининъ билимин тоьгерекке яюв керек, яслар авызлама халк яратувшылыгы ман кызыксынув кереклер, а сол кызыксынувды тувдыратаган аьдемлер ата-аналар, атайлар, тетейлер эм, оьзекте, тувган тилди юритетаган окытувшылар. Эне сосы затты дайым ийги анълап, иелери мен бирге олардынъ билгенлери де ер астына синъип кетпесе экен, деген ойлары ман Алибек Узбек улы колына каьлем мен тептер алып, оьзининъ эм коьнъысы авыллардынъ ясы уьйкенлери мен коьрисип, олардынъ авызларыннан коьп затларды язып алган.

(ызы болаяк)

С.Майлыбаева.

Аскербий **КИРЕЕВ**

Акыллысынъ, тапкырсынъ...

Бак-бак баьпийлерим!
Аьруьв тувыл коьп яткан.
Тоьгип ерге саьвлелерин
Куьн де тувган, танъ аткан.

Бак-бак баьпийлерим!
Шомылармыз биз коьлде.
Кезип кырдынъ эгинлерин,
Ем излермиз оьленде.

Бак-бак баьпийлерим!
Пил сав коьлди сорыпты.
Сорса-сорсын, туьнъилмейик –
Сув ман табак толтыпты.

Бак-бак баьпийлерим!
Ал минейик табака.
Юзип, онда коьмилейик,
Атып сувда омака.

Бак-бак баьпийлерим!
Ем азбарда табылар.
Каринага «савбол» дейик,
Наьртуьк бизге ол шашар.

АНТ

Элимиздинъ
Тынышлыгы уьшин сиз,
Янынъызды
Бергенсинъиз аямай,
Авырлыкты
Сиз коьтерип билдинъиз,
Яв йолында
Тургансынъыз каядай.

Яшав уьшин
Согыскансыз, йигитлер,
Яшав уьшин
Тоьккенсинъиз канларды...
Кувылдылар
Элимизден аш ийтлер,
Уллы Енъув
Йигитлик пен табылды.

Отта яныпп,
Куьймегенсиз давылдап,
Сувда батып
Калмагансыз белгисиз.
Эстеликлер –
Аьр калада, авылда,
Эскеремиз
Данъклап сизди буьгуьн биз.

Тоьменлетип
Байракларды кабырда,
Касынъыздан
Сизди сыйлап озамыз.
Окувда да,
Куллыкта да алдыда,
Ант этемиз,
Биз аьр дайым болармыз!

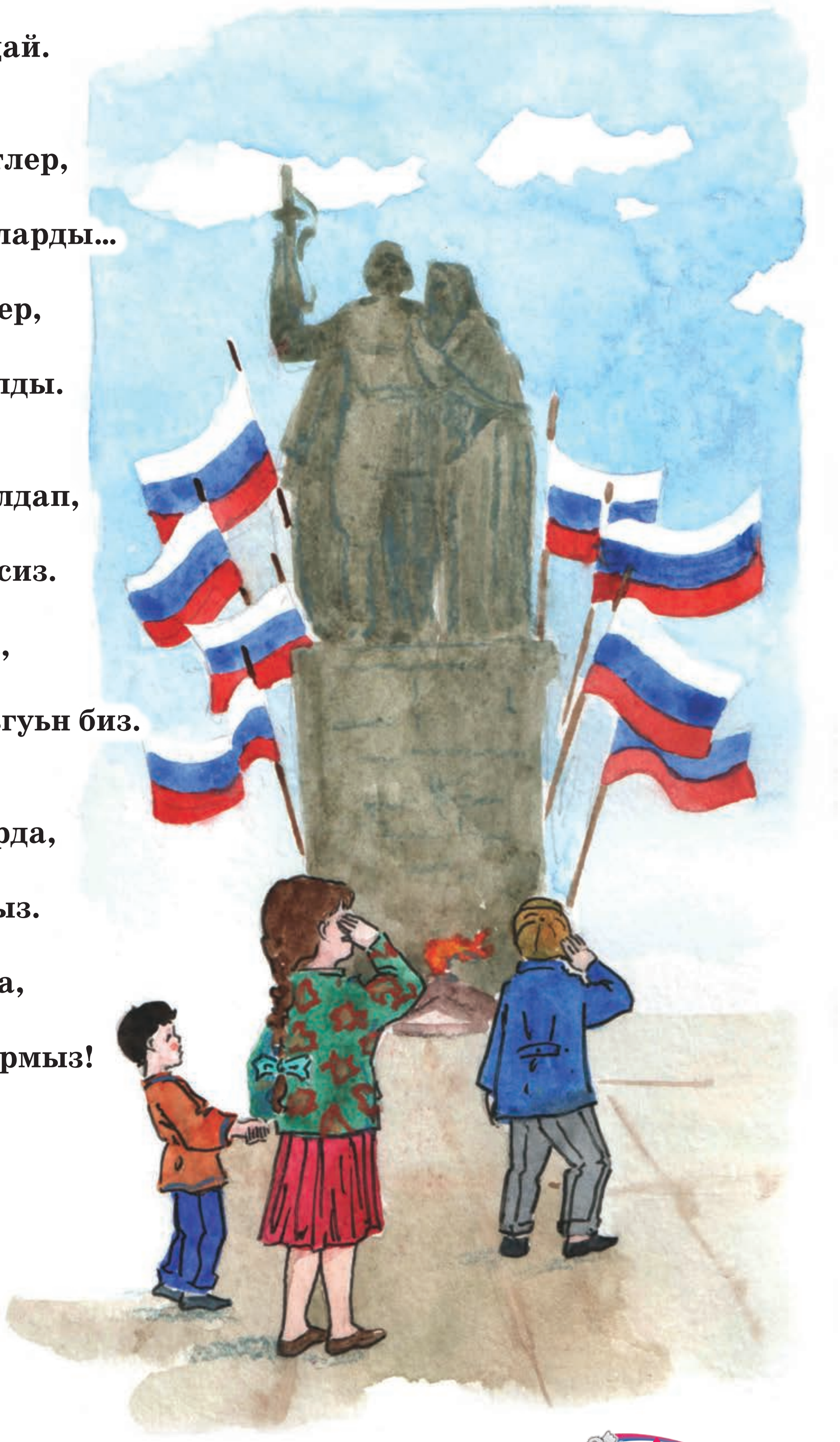

Аминат АБДУЛМАНАПОВА

Ана эм бала акында

Тетейлер азбардагы олтыргышларда олтырадылар. Хабарлары авылдаслары Магомед акында бардырылады: ол яхшы дегенде яхшы аьдем экен. Неге? Ол хатынын аьр заман колларына алып юреди, туьсирмейди.

Кишкей Марина болса олтырганлардынъ хабарын уьйкен эс берип тынълайды эди. Сонъ ол тез болып уьйине кайтып келеди эм оьзининъ кийимлерин йыйып баслайды. Оны коьрип турган анасы кызыннан сорайды:

– Ай, кызым, сен не этесинъ аьши?

Сонда Марина анасына аяплайды:

– Анам, мен Магомед деген акайга эрге шыкпага суьемен.

Анасы каты кепте куьлемсирейди эм ога айтады:

– Аьши себеби не зат экен, айт? – деп.

– Азбардагы тетейлер ол пишесин колларына алып юреди, дейдилер. Онынъ пишеси уьйкен кусайды экен. Аь мени болса, бирев де колларына алмайды. Кыдырган заманда кайтип бир арыйман. Эндигиси ол мени колларына алып юреек...

***

Раджаб авылына барып келеди экен. Ол онда бир неше куьнлер турган, баьри затты коьрген, караган. Балалар йыйылысып, онда кайдай кызыклы зат бар эди деп, сорайдылар. Раджаб сонда оларга булай явабын кайтарады:

– Авылда баьри зат та яхшы. Сыйырлар, эшшеклер, коразлар, ийтлер... Олар баьриси де куьн сайын йырлайдылар. Оларда конкурс. Олдардынъ яшавлары бек яхшы.

***

Магомед кешелерде кырга шыкпага коркады экен. Ога карындасы Сарият булай дейди:

– Папа сага йигит улым дейди. Сеннен йигит болама. Сен йигит тувыл, а коркаш бирев. А бизим мысык аьр заман каранъа ерде ятады эм уйклайды. Тек ога бирев де йигит сен деп айтпады.

***

– Анам, бизим окытувшы сен дайым командировкада болатаган каласын билмейди. Сен сол калады мага картадан коьрсет, мен оны окытувшыга коьрсетермен, – деген Зулиха.

Даргиншеден коьширген А.Утеев.

Аьбирли Таварых

Аьдемлердинъ айтувлары бойынша, бу зат озган оьмирдинъ басында, аьли ногайлардынъ коьшип-конып юретаган заманларында болган. Сол шакларда Нукай деген бир йигит яшаган. Ол, оьзине коьп ярлылардай болып, Коьшали деген байга ыргат юрген эм онынъ суьрим-суьрим малларынынъ бир кесегин де баккан.

Сонда Коьшалидинъ ишкен сувы тамагыннан коьринген, ай каслы, билек шашлы Аьбирли деген кызы ман расады. Яс, коьргенлей ок, ога коьз атады. Кыз да оны суьеди. Ашык болганлар, коьнъиллери коьтерилип, яйлавга шыгадылар. Мунда олар ойнайдылар, йырлайдылар, шешекейлер йыядылар, парахат боладылар.

Бу зат акында хабар кыздынъ атасы Коьшалиге де етеди. Бай кутырады, куьл шашады эм кызын ак термесиннен шыгармай баслайды. Нукай, Аьбирлиди коьрмесе, турып болмайды. Ахырында яс оны айттырып барады. Коьшали ястынъ тилегин тынълаган да этпейди, термесиннен кувып шыгарады. Нукай болмаганда, термединъ артына келип, кызга булай деп йырлайды:

Сени язда яратты.
Мени кыста яратты,
Сени мага каратты,
Мени де сага каратты.
Энди атанъ куьлейди,
Бералмасты тилейди.
Термеде эсик кирти бар,
Киртти бузар эби бар.
Суье болсанъ, кашайык,
Алыс кетип яшайык...

Аьбирли шыгып болмайды, явап та кайтаралмайды. Яс мал табув мыратта казак шыгып кетеди. Юреди, бармаган ери де калмаган, тегин берилетаган мал да таппайды. Ол, басын уьйкен кавыфлыкка калдырады. Ахырында арып-талып авылынынъ кыславды озгаратаган ерине келеди. Онда Нукай ойлайды эм пишен шалып баслайды. Коьп шалады, куьнге кептиреди, ампаталайды, капыналайды, стоьклейди, кыста мал тиймесин деп, тоьгерегине талдан, мазбактан коралар да ясайды.

Куьз етеди. Сосы якларга мал кыслатувга Коьшали байдынъ авылы да коьшип келеди. Казлар какылдап, кыс айлак сувык болады. Маллар язлыкка куры кавдан ман шыгадылар. Сонынъ уьшин бек арык боладылар. Сол шакта кар явып, боран эсип, малларга тис сызыклагандай шоьптинъ оьзи де калмайды. Туварлар аштан эм сувыктан оькиредилер, янларын салмага ер таппайдылар. Мундай заманда коьп байлардынъ барлыклары тузга усап, тез ирип кетуьвлери белгили эди. Коьшали, оьлип баслаган малларын коьрип, адайды, сасады, аьри-бери шабады. Бир зат этип болмайды. Аьне сол заман амалсыздан Нукайга келеди.

– Пишенинъди сат, йигит, – дейди.

– Не береексинъ ди? – дейди йигит те ога.

– Малларымнынъ яртысын берейим.

– Йок, олай болмас, – деп яс унамайды.

– Аьши, сага не керекти? – дейди бай киси де.

– Яшавдынъ сыйы, коьрки тек малда тувыл, сайсы. Аь сенде оннан да баалы зат бар. Соны берсенъ, пишеним сеники болады.

– Ол оьзи не зат ты? – дейди Коьшали билмеген болып.

– Сен онынъ не экенлигин де билесинъ, – дейди яс, байдынъ коьзине карап. – Кенемнинъ оьзинде де ашыклап айтайым, ол сенинъ кызынъ Аьбирли...

– Йок, оны болмас, – деп унамайды карт эм оьзининъ термесине кайтып кетеди.

Кар да, боран да Коьшалидинъ оьктемлигин япырмага бел бувгандай болып, дуныяды асты-уьстине туьсиредилер. Ашыккан маллар оькирип, дуныяды басларына каратадылар эм кырылып баслайдылар... Коьшали энди не малсыз калмага, не де кызын ярлы яска пишен уьшин сатып бермеге керек эди. Бай амалсыздан экиншиди с айлайды эм кызын Нукайга береди.

Сол куьн ок яс пан кызга неке кыйдыртадылар, той болады. Аьбирли туьнде биринши кешесин Нукайдынъ койнында озгарган сонъ, эртеникте куьн яйнап, янъы уьйленгенлерди кутлагандай болып тувады. Туварлар яс оьленге ябысып кетедилер.

Байдынъ малына ярлы ястынъ саткан пишенининъ кереклиги де болмайды.

Муннан сонъ ногайлар апрель айына Аьбирли деп айтадылар эм «Аьбирли келер абысып, тувар отка ябысып» деген такпакты да шыгарадылар. Конъысы миллетлер, бу заманга етселер, «Сосы ногай бай кызын ярлы яска саткан куьнлери кашан ды?» – деп кызыксынып сорайдылар. «Оннан сонъ куьнлер аьруьв болып кететаганлар» – деген ойды да айтадылар.

Аьзирлеген С.Култаева.

Айтувлар эм аталар соьзлери

Уьйи йоктынъ коьнъили йок.
***
Уллылардынъ отлары соьнмесин.
***
Уллылар уьйкен даьвлет, уьйинъ толган берекет.
***
Увылы болганга – уьлги, кызы болганга – куьзги.
***
Уллыларды ушкары тутпа, уллы болаягынъды мутпа.
***
Кайратлык бабага, той болса-мага.
***
Мыдах турган каарлы болар, тери тоькпеген ярлы болар.
***
Конъысыда писер, бизге де туьсер.
***
Каьдери мен шашканынъ кыралларды (мешоклар) толтырар.
***
Шарык сайы ериннен тесилер.
***
Казаннынъ аьлин шолпы билер.
***
Кызганыштан кырк кере шыгар.
***
Колы билген бал ашар.
***
Кыйынынъды кыйналганга айт.
***
Кар куьремеген бийдай куьремес.
***
Котанга боьри туьссе, ийтлеринъ сатып тайдыр.
***
Кызганыштынъ кылыгы кыска болар.
***
Элдинъ авызын тикпеге элли арба йип керек.
***
Яхшы буйыр, арттан ювыр.
***
Ятлардан кардаш болмас, ярмалардан ас болмас.
***
Яхшыдынъ иси яс болар.

Аьзирлеген А.Култаев.

Савлайдуныялык хиджаб куьнине багыслап

Районымызданъ хатын-кызлар медресесинде савлайдуныялык хиджаб куьнине багысланган байрам озды. Оны уйгынладылар Абу Ханифа атлы хатынлар медресеси эм Ногай районы бойынша дин билим боьлиги. Медресе боьлмеси туьрли туьсли шарлар ман эм колдан ясалаган аллы-гуьлли шешекейлер мен ярасыкланган эди.

Шарады Элина Курманбаева юритти. «Исламда хатыннынъ орыны»., «Ямагат яшавда хатыннынъ ери» деген тема бойынша медресединъ 2-нши курс студенти Амина Янгазиева ашыклап айтты. Оны тынъламага бек кызыклы эди. Мадина Аджимурзаева 3-нши курс студенти «Хиджабтынъ савлыкка пайдасы» деген ой язбасын окыды. Йыйылганларга хиджаб акында видеоролик коьрсетилди. Белсен катнастылар байрамда кишкей кызлар: Самира Аджимурзаева, Малика Янгазиева, Патимат Ахмедова.

Бусырман кыз акында нашидти йырлап эситтирдилер Латифа Атангулова эм Азиза Темиржанова. Бек ярады хатын-кызларга Малика Темиржанова юриткен дин билими акында викторина. Джанибеков атлы орта мектебининъ баслапкы класс окытувшысы Диана Ахмедова хиджаб салмага кайтип келгени акында хабарлады. Келген конаклар шыгып разылык соьзлерин айттылар. Балаларга таьтли зияпетлер пайланды. Саида Темиржанова болса кызлардынъ басына кайтип явлыкты байламага болатаганы акында мастер-класс этти. Келген конакларга эстеликли савгалар пайланды. Озган байрам коьп заманга келгенлердинъ эслеринде калаягына шек йок.

Эткен ислерин Алла кабыл этсин деп, баьримиз де ийги йоравлар айтып, разы болып кайттык.

Салимет Майлыбаева.

Хизгил АВШАЛУМОВ

Булак ягасында

(куьлкили хабар)

Омар колларында шелеклери мен, не ди бир корккан кисидей бола берип, сув ягасына янасып келеди. Аста дегенде, аста кепте юре берип. Шелеклерин сув ман толтырады. Эм ол эндигиси артына да кайтпага суьеди. Тек ога эндигиси ясырынмага да туьсти. Неге десе сосы булакка карап, авыл Советининъ секретари Эмин Гайдаров та келеятыр эди. Онынъ да сол колында шелеги эм онъ колында шоьлмеги бар.

Ким ди бирев сув толтырган шелеклерди калдырганын коьрип, Гайдаров тоьгерек ягына карамай да болмады. Болмаганда ол шоьлмеги мен шелеклерди оьзининъ касына ювык этип салады. Оннан алды кере сув ягага келген Омар эндигиси оны ман саламласады. Эм явапка не ди бир анълавсыз соьзлерин эситеди:

– Ай, салам аьлейкум, Эмин! Кайдай аьлемет бу йогылыс болып калды! Сени де сосы булакка баягы хатынынъ йиберген болса ярайды, аь?!

– Кой соьзинъди, сувынъды ал. Эндигиси экимиз бирге кайтайык, бираз хабарласайык! – деп, Эмин оннан-муннан хабар этпеге суьйди. – Хатыным пакыр авырып калган эди. Балалар сувсыз калдылар. Коьресинъме, мунда мага келмеге туьсти...

– Дурыс дегенде дурыс эткенсинъ, сыйлы ясы уьйкен, ога соьз де йок! – деп, бираз селеке эте бере, Омар соьйтип баслады. Тек ол йорык окына Эминнинъ ийинлериннен ыслайды эм булай дейди:

– Токта, яным, токта! – Коьресинъме, бу булакка карап тагы да бирев келеятыр! Карашы, колларында онынъ шелеклери барлар...

– Каратагы, ол ша меним аькимим Мехти, – деп, Эмин аста акырын куьледи эм коллары ман авыз-эринин ябады. Оны танымай болаякпа, карашы басындагы эски болган боьркине де!

Соьйтип, сосы булак ягасында, бирбирисин мунда коьрмеге суьймеселер де, авылдынъ уьш аьдеми амалсыздан йолыгысып та калдылар...

Коьширген З.Шугаипова.

Махмуд Кашгари

(XI оьмир)

Махмуд Кашкари тюрк халкына, сонынъ ишинде, ногайларга да ийги белгили шаьйиримиз демеге керек. Атаклы шаьйир ийги элгезер де болган эм ол Кашкарда, Самаркандта, Бухарада, Багдатта эм баскалай ерлерде коьп кере болыпты. Сол кыдырувында ол бай билим йыйган.

Автордынъ аьлемет болган «Тюрк соьзлердинъ йыйынтыгы» – биринши тюрк соьзлигининъ негизине саналады демеге боламыз.

Сосы Соьзликке баьри халкларга да анълавлы болган алты мынъ соьз айырылып киргистилген. Онынъ болганы коьплерге бурынгы язба эстеликлерди окымага эм билмеге ийги коьмек эткен. Аьли де тюрк халкы онынъ язганларын окыйдылар эм биледилер. Махмуд Кашкаридинъ ятлавлары ногай тилиндеги «Асыл соьз» антологиясына да киргистилген.

Буьгуьн биз солардынъ бир нешевлерин окувшыларга танысувга беремиз.

I.
Ийтке уятлык келсе,
Сыйрак тасласанъ да, емейди.

2.
Татсыз туьрк болмас,
Бассыз боьрк болмас.

3.
Кус – канаты ман,
Эр болса – аты ман.

4.
Баьтир явда сыналады,
Ювас – яйда сыналады.

5.
Оьзи емей, мал йыйып,
Сык болады,
Соннан куьни каранъа
Болады.

6.
Куллыкшыдынъ эрининнен
Май агады,
Эриншектинъ басыннан
Кан агады.

7.
Атадынъ тоны балага ярасса,
Ол атасын излемейди.

8.
Баьри аьдем сендей тувыл,
Ят пан ювык бирдей тувыл.

9.
Кенъесли билим озады,
Кенъессиз билим азады.

10.
Туьеге минип,
Кой ишинде
Ясырынып болмас.

11.
Акты минип, билим йыйдым,
Кармадым.
Коьнъилимди яхшы йолга
Шыгардым.

12.
Белгили болса, йолда адаспас,
Билим болса, соьзде янъылмас.

13.
Агаш кессенъ – узын кес,
Темир кессенъ – кыска кес.

14.
Улым, сага калдыраман яхшы асабады:
Билимлиди тавып-уьлги тутып тур оны.
Куьнде барып ал билимин де, кылыгын да,
Онынъ бийик тас тагына юр, дайым да.

15.
Улакта йилик майы йок,
Балада билим ойы йок.

16.
Баладынъ иси ис болмас,
Улактынъ муьйизи сап болмас.

17.
Кырда карыскыр улыса,
Уьйдеги ийттинъ бавыры сызлар.

18.
Агаш басына ел тиер,
Коьркли кисиге соьз тиер.

19.
Тил мен туьйгенди,
Тис пен шешпейди.

20.
Туьсине карама,
Эткен исине кара.

21.
Тай оьссе-ат тыншаяды,
Уллы оьссе – атасы тыншаяды.

Аьзирлеген С.Култаева.

ЭСТЕЛИККЕ ЭКИ ХАТ...

Биз буьгуьнлерде Сталинград каладынъ кавга шактагы коркынышлы, канлы-казалы яшавы акында окысак, кино карасак, ол зат бизден бир эрек, баскалар ман болгандай болады...

Оьзимиздинъ авылдасымыз, шоьл йигити сол исси, кайнаган точкада баьтирше согысканын коьбиси билмейдилер. Сол йигитлердинъ бириси Нуков Язманбет Аджибай улы болады.

Язманбет Нуков эм Зарет Картакаев бек амалсыз, ювык дослар болыптылар. Зарет Язманбеттен он яска уьйкен болса да, «ясы ман тувыл, акылы ман тенълескен инсанлар» дегенлей, экеви бир бирин бек коршалаганлар, сыйлаганлар. Орта–Тоьбе авылдынъ янында

«Так-так» деп авыл болган, сонда меним атам Зарет колхоздынъ председатели, а Рамазаннынъ атасы Язманбет авыл Советининъ председатели болганлар деп эскереди Картакаев Алибек Зарет улы.

Дав басланганда Зарет Картакаев Кумлыга колхоз председатели болып туьседи эм оьзи мен Язманбетти де сол якка аькетип, бригадир куллыгына салады. Ол танкларга карсы траншеялар казатаган аьдемлердинъ куьбин етекшилеген. Ол заманларда онынъ ярасык косагы, ак торсылдактай Айпарадынъ бир улы, эки кызы бар эди...

Сол йыллар аьели мен ол Сары-Сув авылында яшайды эм сол авылдан 1941 нши йылдынъ июль айында немец-фашистлери мен согыска кетеди.

Сол кетуьви мен шоьл йигити кавгадынъ кайнаган ери – Сталинградка туьсип калады. Эки кере аягына яраланып, госпитальде эмлев алады. Аьне сол заман Язманбеттен тек эки хат келген: «Тезден аягым ийги болаяк, Алла буйыртса, мен тагы да душпанларга карсы согыспага шыгаякпан. Алладан тилеймен, уьш баламнынъ таьлени бар болса, мени оьлимнен саклар деп».

Тек эки хат эстеликке. Сонъ бир хабар да келмеген Язманбет Нуковтан...

Онынъ янында болган Ставрополь крайыннынъ Абрам-Тоьбе авылыннан ногай солдаты кавгадан аман эсен кайтып келгенде, Язманбет Нуков Сталинград кавгасында йигитлерше согысып оьлген деген каты хабарын билдирген.

Немец фашистлери мен кавга совет аьскерининъ енъуьви мен кутылды. Айпара яслай эрсиз калды, уьш баласы атасыз эдилер... Етим калган неше аьеллер бар эдилер, олар бир бирине уьйкен таяв болдылар, бир бирин коршаладылар, балаларын бирге куллык суьер этип оьстирдилер. Аьне сол балалар оьсип оьзлерининъ ийги уьлислерин бу яшавга костылар.

Аьне сондай яшав.

Буьгуьнлерде Уллы Енъуьвдинъ куьнлерине йогарыда эскерилген авылдасларын Карагас авылынынъ яшавшылары уьйкен разылык пан эслерине аладылар эм олардынъ эткен ийгиликлери акында авылшыларга хабарлайдылар. Айтпага олардынъ акында ювыкларына затлар аз тувыллар.

С.Майлыбаева.

Дагыстаннынъ 100 йыллык мерекесине багыслап

Карагас авыл Кидирниязов атлы орта мектебинде республикамыздынъ 100 йыллык мерекисне багысланган байрам шарасы йогары аьлде оьтти. Оны уйгынладылар 5 «Б» эм 6 класс окувшылары. Етекшилери Оразбаева Карина Ризван кызы эм Койлубаева Альбина Ашибий кызы. Класс етекшилер Дагыстаннынъ акында ярасык презентация аьзирлеп эм республика таьрийхин хабарладылар. Коьплеген аьруьв ятлавлар занъырадылар.

Ф.Абдулжалиловтынъ «Кавказым» деген ятлавын Махмуд Мансуров эм Аина Адисова окыдылар. Домбырада ойнайды Менласанов Адильхан Сагынбек улынынъ окувшысы Бислан Шабанов. Дагыстаннынъ ат казанган артисти Зульфия Аджигеримова «Карагас» деген йырды йырлады. Кызлар куьби аьлемет ярасык биювди бийидилер. Туьрли зияпетлер сыпырага тизилди. Окытувшылар оьнерли балаларга: «Аьперим!» – деп суьйиндилер. Балалар миллет кийимлер мен шарады ыспайладылар.

С.Майлыбаева, окытувшы.

Окувшылар язадылар

Театр яшавымда

Мен Эдиге деген кишкей авылда яшайман. Бизим авылда шынты театр йок. Мага 4 яс толганда, мен атам-анам ман районнынъ орталыгы Терекли-Мектебке бардым эм Ногай драма театрында болдым. Сахнада «Бременнинъ сазшылары» деген эртеги бойынша коьринис юреятыр эди. Залга кирген мезгилде ок та, мени сезимлер байырлап алды, мен уьйкен аьжейипке калдым. Саарлы безекленуьви, ыспайы шат анъы эм кызыклы эртеги тек бир мени тувыл, баьри балаларды аьвликтирди. Актерлардынъ ойыны да мени уьйкен тамашага калдырды. Олар он ягыннан текстти тек окып эм анълап калмай, баьтирлерининъ яшавына кирмеге, оны шаркы ман сезбеге, ят биревдинъ яшав – турмысында болып билмеге керек. Актердынъ баьри нышаны йогары болмага тарык: соьзи, кол яйкавы, бет-юзининъ тартылувы, тавысынынъ туьрленуьви. Сахнага караятып, кайбир мезгилде тынысым да токтай эди-баьри зат та шугыл эм яркын эди. Оннан берли коьп йыллар озды. Мен баска коьринислерде де болдым, ама бу эскеруьвим эсимде коьп йылларга сакланды.

Бизим Ногай театр – яс театр. Миллет театрдынъ ашылувы ногай халктынъ яшавында уьйкен маьнели таьрийхли оьзгерис болды. Ол баьри ногайлардынъ маданиятынынъ оьзеги болды. Йыл сайын Ногай театрдынъ труппасы гастрольге тек Дагыстаннынъ авылларына эм районларына барып калмай, оьзлерининъ спектакльлери мен Шешен республикасына, Сырт Осетияга, Аштархан эм Ставрополь тарапларына, Карашайга барадылар. Ногай театрынынъ коллективи халкта театр искусствосына сыйды эм суьйимди экпеге каст этеди. Театрды курылганнан алып Дагыстан республикасынынъ артисти Джумакаев Байсолтан Атагишиевич етекшилейди. Театрдынъ трупасына халк театрынынъ ат казанган маданият куллыкшылары Аблемитова С., Кокоева О., Дагыстаннынъ ат казанган артисти Кульниязов А. (яткан ери ярык болсын) кирдилер.

Оьзимнинъ сахнага биринши абытларым булай: ятлавлар окув ярасында катнасув, классымнынъ шараларында катнасув. Муннан баскалай мен «Шоьл тавыслары» деген йыр ярысында катнастым. «Уьмиттинъ курткашыгы» деген йырды йырлап, уьшинши орынга тийисли болдым. Наьсипке, бизим окытувшымыз биз окыйган асарлар бойынша туьрли коьринислер туьзип алады. Не заты кызыклы, йыллар озып биз аьли оьзимиз репертуарды туьземиз. Рольлерди боьлистиремиз, кийимлер аьзирлеймиз, соьзлерди ятлаймыз. Бек куьлкили, ама кызыклы.

Не зат айтпага боларман меним яшавымда театрдынъ акында? Мен суьемен театрды, эм келеектеги кеспимди оны ман байланыстырмага ниетленемен. Бу куллык бек аьруьв, сонынъ уьшин актердынъ усталыгы ман байланыслы йогары окув ошагына туьспеге ойлайман.

Бир затты тербентип айтпага боламан – бу искусство бир заманда да оьлмес. Сахна инсанларды тербиялайды, аьдемнинъ ийги нышанларын бегитеди.

Джумалиева Лейла,
Эдиге авылы, 4 класс.

ЭКИ БАКА

Леонид Пантелеев

(Хабар)

1.

Эки бака дунььяда ашаган болган. Олар кыймаслар болыптылар. Бир шандакта яшаганлар. Тек олардынъ бириси шынты орманлык бакасы болган, бек аьдил, куьшли. Шат коьнъилли, а баскасы болса – бек коркак, эриншек, уйкламага суьетаган. Онынъ акында айтатаган болганлар – ол орманлыкта тувмай, каладынъ бир паркында тувган деп.

Недесе де, экеви косылып яшаган.

Бир кере кеште олар кыдырып шыгадылар. Бирге косылып.

Орманлык йолы ман барадылар. Бирден караслар – алдыларында уьй туры эди. Уьйдинъ касында бир шукыр да бар. Сол шукырдан бир ийги ийис те келеди: туьрли оьлен ийислери, шайтан кулаклар ийислери. Аьне ондай затты бакалар да бек суьедилер.

Бакалар тез болып сол шукырга каргып туьседилер. Онда олар ойнайдылар, бир-бирин ийтейдилер. Кыргыйдылар эм бирден каймак толы болган савытка туьсип каладылар.

Эндиги олар каймакка батадылар эм аздан ютылып баслайдылар.

Оьзек те, олар ютылмага суьймейтаган эдилер. Коркадылар.

Эндигиси олар ялдайдылар , ондамунда каргыйдылар. Тек не пайда, шыгып болмайдылар савыттынъ тамлары бек йылыскак болыпты. Бакалар не де этедилер-тек шыгып болмайдылар. Соьлеги эриншек бака бираз ялдайды. Ялдайды эм арып бараятыр. Эм ишиннен ойлайды: «Мен муннан шыгып болмаякпан. Пайдасыз неге кыргыйман эндиги? Ютылып койсам яхшы болмаспа мага».

2.

Экинши бака ондай тувыл эди. Эм ойласады: «Йок, кардашлар, мага ютылмага кереги йок. Ютылмага аьр заман болаяклан. Тагы да бираз кыргыйым эм ялдайым. Белки, шыгып та кетермен муннан...»

Ол бака не де этеди-тек болмайды. Савыт оьзи тар, оьзи бек йылыскак. Каймактан энди шыгып болмайды.

Авызына энди сув да толды. Аз-аздан куьши де тайып баслады. Болса да аяклары ман куллык этеди. Каргыйды, шоршыйды эм ойланды: «Не этсе де, мен берилмен. Оьлимнинъ мага кереги йок. Менен эрек турсын ол».

Бирден бирзат болып коймаспа! Бирден ол бака аягы астында каймак тувыл, бир каты зат барын сезеди. Каты дегенде каты эди. Онынъ тамашасына ол каймак болмай, каты май кесеги болган экентагы... Эндигиси бака ойласады: «Бу каты кесек май мунда кайдан келген экен?»

Бас дегенде тамаша эткен эди эм сонъында оьзи де билип алды-ол мунда каргый, шоршый каймактан май да этип койган. Каты май болган экен. Эндигиси ойласады: «Мен не аьруьв эткен болыппан. Йорык ютылган болсам, мен шыгып болмаяк эдим!»

Ойлады, ойлады эм бирден куьшли кепте кыргыйды. Савыттан шыгып та калады. Эм ол бир затка да карамай, уьйине баратаган ойлга туьсип кетеди...

Экинши эриншек бака савыт ишинде каймакта батып калады. Аьне сол бака сосы ийги эм ыспайы дуньяды коьрмейди.

Тамамын айтаяк болсак, соьлеги йигерли бака кимик аьдемге йигерли болув керек. Аьр не заттан кутылув акында ойлав керек. Не ди ийгиликке сеним салмага керек...

Коьширген С. Култаева

КИШКИЙЛЕРГЕ

Суьвретке карап, ясап уьйренинъиз!

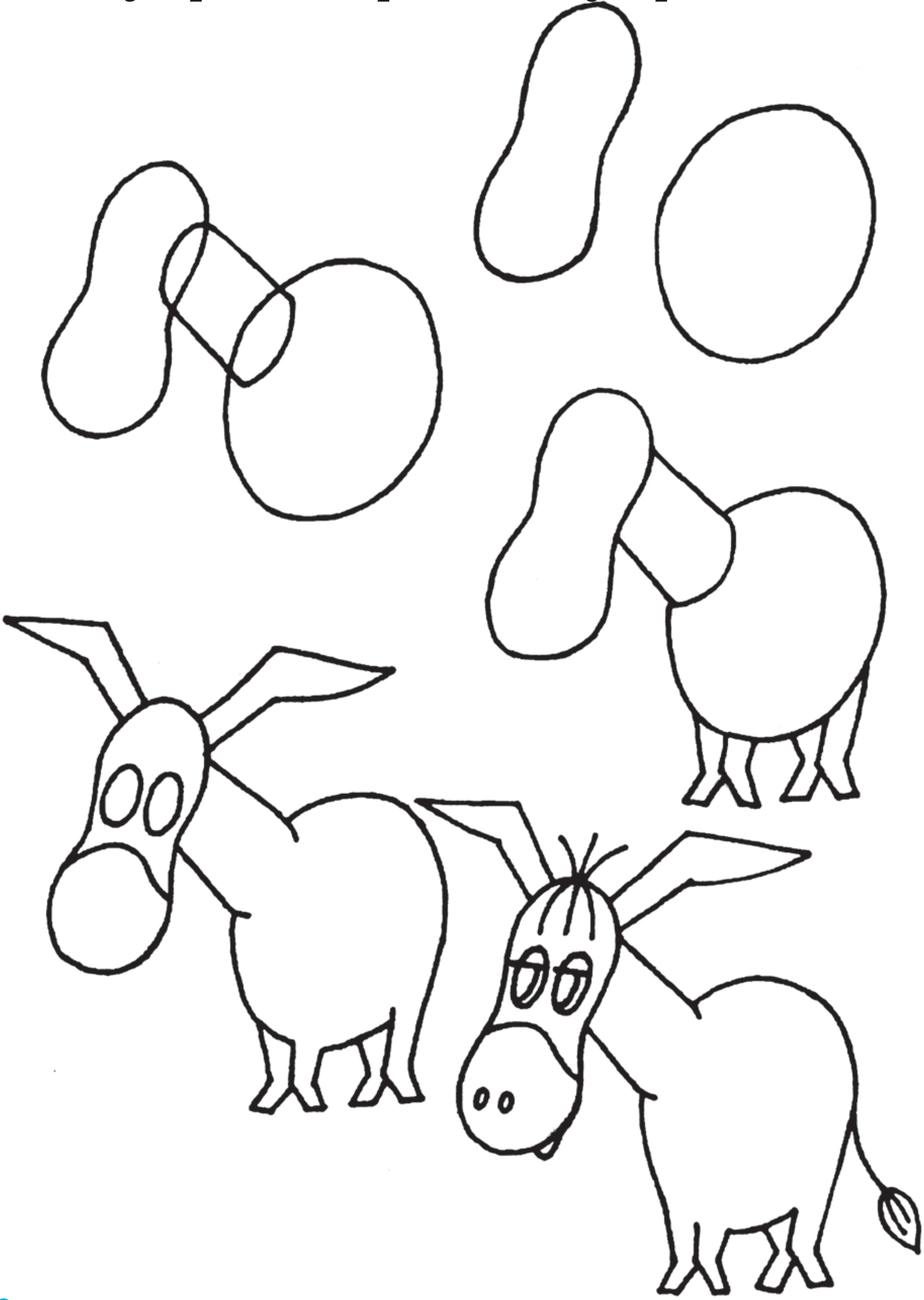

Кроссворд

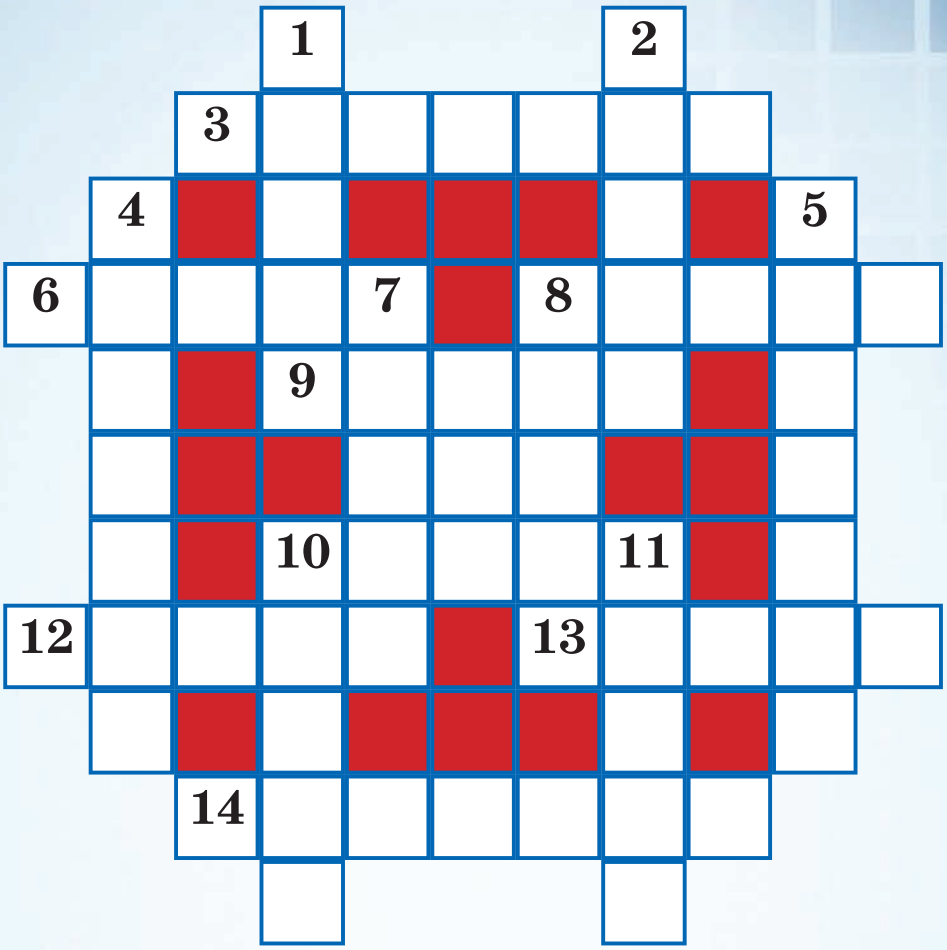

СОЛДАН ОНЪГА:

3. Ф.Абдулжалиловтынъ повестининъ аты. 6. Сув январы. 8. Азия оькиметининъ бас каласы. 9. Кийик «донъыз». І0. Бас бармак пан шынатайдынъ ортасы (оьлтем). 12. А.Киреевтинъ ятлавлар китаби. 13. Язув алаты. 14. Ногай районнынъ бир авылы.

ЙОГАРЫДАН ТОЬМЕНГЕ:

І. Данъылда болдырылатаган онъыс. 2. Ас асылатаган савыт. 4. Карашай-Шеркеш Республика миллети. 5. Ногайлардынъ белгили шаьйири. 7. Ногай саз алаты. 8. Ерге кадалатаган курык. 10. Эл, оькимет. 11. Ростовта шыккан Сырт Кавказ шаьйирлерининъ йыйынтыгы.

Яваплар

«Лашын» №I – 2021й.

Соравлар, соравлар?

Мине сыдыралардынъ авторы:

I. Аджигельдиев Г. «Сокпак» – поэма
2. Кадрия «Аьзиз анам»
3. Абдулжалилов Ф. «Кавказ»
4. Киреев А. «Айтув»
5. Култаев Ан. «Данъылда»

Баьрисине ортак болган «Т» аьрип

«Лашын» №2 – 2021 йыл.

Атайлардынъ алтын соьзлери

I. Эр болсанъ – айтканынъа берк бол
2. Йигит оьлер – данъкы калар
3. Эр каьдирин – элинъ билер
4. Эт канлы болсын – йигит янлы болсын
5. Коркак мынъ оьледи – баьтир бир оьледи
6. Авылдасынъ ким болса – аданасынъ сол болар
7. Балалы уьй – базар, баласыз уьй – мезар.

Соколёнок
Лашын
3/2021
май – июнь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Министерство информации и печати Республики Дагестан.

Регистрационный номер
серия ПИ №ТУ05-00413 от 22.04.2019 г.
выдан управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан.

Издается с января 1990 г.

Руководитель – главный редактор
М.М. Ахмедов

Редколлегия:
А.Исмаилов **(зам. гл. редактора)**
А.Култаев
Б.Кулунчакова
М.Авезов
С. Майлыбаева
С. Култаева **(редактор выпуска)**

Художественный редактор З.Даганов
Технический редактор Т. Лузина
Художник номера С. Гаджиева
На обложке – фото Гаджикурбана Расулова «Сестры Ханмурзаевы».

Формат 60х84 $^1/_8$.
Бумага офсетная.
Уч. изд. л. 2,99.
Уч. печ. лист 3,26.

Выход в свет 23.06.2021 г.
Тираж 264 экз.
Заказ №897.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс-пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан «Редакция республиканских литературных журналов «Соколёнок» и «Литературный Дагестан».
Адрес редакции и издателя:
367000, РД, г.Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Ногайский язык.

Индекс: на год - 63238, на полугодие - 78432.

Цена свободная.